

Shelley és Ackermann Prometheusa.

1822. jul. 8-án indult el Leghorn-ból (Genua közelében) Lericibe egy sajka. Rekkenő nap volt. Hat óra tájt szörnyű vihar tört ki. A felkorbácsolt hullámokon hánykódó csólnak, melynek Don Juan nevet adott a készítettője, elmerült. A csólnak egyik evezője egy lángeszű költő, egy az élet hullámainál sokat hányt-vetett bolygó Hollandi-féle rajongó költő: Shelley volt. Úszni nem tudott, de ha tud vala, akkor is az lesz sorsa, mi társának, meghitt barátjának: Williams-nak és az evező-gyermeknek: Viviennek: a hullámokba vész... A hullákat sok keresés után fogták ki Trelawny-nál; a régi görög szokás szerint megégették a parton, augusztus 15-én és 16-án. Most a költő hamvai Rómában pihennek a protestans temetőben. Shelley holttestének e rövid története jelképezi életét. Sok hányódás, boldogtalan házasság, ennek felbontása, az őt rajongásig szerető első nejeének öngyilkossága, gyermekeinek apósa, Westbrook által, tőle, mint atheistától, erkölcsileg romlott egyéntől való kikövetelése és az angol egyház oltalma alá helyezése, új nősülése, beteges izgatottsága, egy előkelő szellemes körben az életnek, mint csupa költészetnek élvezése, a legfenköltebb gondolatvilágban a legszentebb eszményekért hevülő nemes szív csalódásai után elpihenni az imádott természet hatalmas keblén: az oceanban, beleolvadni a természetet átható szellemben: istenülni az istenül tisztelt mindenható természetbe. Oh a végzet felette nagy költő! A katasztrófát jobban nem találja ki senki. A költő csak halvány másolatát adja a Nemesis sorsintéző eljárásának. És megégve... ki elégett még életében a szív lángoló tüzeiben... Pihen a protestans temetőben a cor cordium, mint Byron nevezé és sirirata megörökíté, pihen annak hamva, ki a montverti Chartreuse-ben a látogatók albumába e szavakat jegyzé görögül:

„philanthrop, demokrata és atheista vagyok“,

ἐμὴ φιλάπθρωπος δημοκρατικός τ' ἄθεος τε.

Hogy e jellegében van jellemző, az bizonyos. Legkövetkezetesebb alkotása a Prometheus, melyet életrajzírója, Rossetti méltán tart legnagyobb szabású művének ama csupán szeszélyes hangulatában oda vetett sor értelmét: írójának élet-világnézetét világítja meg; de az atheista jelzöt talán nagy barátja, Byron hatása alatt írhatá, mert nemhogy atheista volna, hanem épen pantheista. Ne úzzünk játékot a szavakkal: kövessünk inductiv utat, taglaljuk a Prometheus Unbound (Felszabadított Prometheus) cz. költeményt, melyet költői munkásságának legtermékenyebb korában, 1818—1819-ben írt a 26—27 éves ifjú költő.

A tárgy önként kínálkozott. A társadalmi és politikai forradalmár, a republikánus angol, ki Byronnal együtt oda hagyja az előítéletek, a szokások klasszikus földjét, Old John tipikus népét, ki a gyűlölt Napoleon bukása után is e nyilatkozatot teszi:

Most látom én, hogy te s hazád a porba,
 Van az erénynek bőszebb ellene
 Mint az Erőszak és Csalás: s ez a
 Szokás, s a hit, mely vérbe gázol,
 Ez az Idő valódi szörnyszülőtte . . .

(„Egy republikánus érzelmei Bonaparte bukása felett“ cz. költeményében.)

a költő a mély jelképies értelemmel mintegy hivatató Prometheus mondát ellenállhatatlan kedvvel ragadta meg, hogy beleöntse lelke aspiratióját, a jelen világ sújtó elítélését és a jobb jövő megsemmisíthetlen reményét . . .

Shelley kezében a Prometheus monda bölcselmi megoldást talál. Míg Göthe és Byron még megmaradnak a titáni alak klasszikus légkörében; Quinet a hit és kétely tusáját tünteté föl a Prometheus-ban. Minden szívnek megvan a maga Kaukazusa; higgyünk és reméljünk: a szív a hit és remény segítségével összetöri lánczait, melyek a földi léthez: a mulandó világhoz bilincselik és legyőzi a szív emésztő keselyét: a kételyt. Prometheus az új isten, kinek fenyegető hatalmától rettegett Zeus: Jézus a Megváltó oldatja föl bilincseiből Mihály és Raphael arkangyalok által . . . A sokat szenvedett Prometheus még akkor is a kétely kísérteteivel küzd keblében és fohászra buzdulva esdekel:

„Kelj föl a sirból, kelj föl oh Remény,
Hitetlenségből kelj ki oh nagy Isten!”

a költő a keresztyénség megújulására útal. Shelley költeménye a hit légköréből a természet- és embervilág drámai küzdelmébe visz bele: a politikai és társadalmi megújulás, sőt tovább megy: a természet és ember teljes megújulása tölti be rajongó lelkét és ez eszményi magaslatról mutatja be a világot: ez eszményi magaslat a Prometheus valódi Kaukázusa. De lássuk a költemény meséjét.

Oh, ha az elmondható volna, ha a phantastikus alakok: a Föld, a Hold, az órák, az emberi elme szellemei, a Viszhangok, a Jupiter árnya és Demogorgon drámai cselekvény mozgatói lehetnének; az Oozeán és három leánya, Mercurius, Hercules és Jupiter szintén elveszték teljesen mythikus vonásaikat: teljesen szellemi Valók: a bölcselmi költészet tipikus alakjaivá, a transcendentalis világ kifejezőivé válnak. Kisértsük meg a költő eszmemenetét követni.

Prometheus az indiai Kaukasusra szegezve függ egy örvény felett. Két Okeanida Panthea és Jone ülnek lábainál. Prometheus e meghitt társaságban megszólal. Három ezer év szenvedéséről beszél,¹⁾ mely meg nem törte és míg Jupiter a földet leigázta és a tört szivek hekatombáiban gyönyörködik, őt azért urává tette saját fájdalomának és a bosszúnak. Megrázó erővel mondja:

„A szárny-szeggett és mászva járó óra“
Leránt majd tégedet te bösz király,
Hogy megcsókold majd lábam nyomdokát,
Mely hitvány rabként eltiporni fog.

De ép a szárnyaszegett óra lomha járása csak fokozza gyötrelmét, kinjait. És hangzik a feljajdulás ismételt refraineekben:

Oh jaj nekem, kínzásra kín, örökre!
A szenvedés megtisztá keblét a gyűlölettől.
„Csak fájdalom
Beszél belőlem, szívem nem gyűlöl,
A szenvedés bölcsésé tevé...“

¹⁾ Shelley a Cicero Tusc. disp. II., 10. a következő passusára gondolhatott:
Atque haec vetusta saeclis glomerata horridis,
Luctifica cladis nostro infixis est corporis.

Az Aiskhylos elvesztett darabja: A Felszabadult Prometheus visszhangzik e passusban, mint Patin gyanítja.

csak szánja Jupitert, kit védtelenül fog a bukás az égből letaszítani. Szeretné átkát visszavonni és felhívja a hegyeket, forrásokot, levegőt, forgószeleket, a Földet, hogy ismételjék az átkot. Erőtéljes parallelismussal, mely Shelley költészetének egyik legszebb vonása, mély zenei hangok symphoniája teszi művét, mondják el sorban az egykori tanuk a megrendítő hatást, melyet ez átok tett. E hatás jellemzésére elég felhoznom a *Forgó szelek* választát:

És romokról álmadozva,
Barlangokba kóborolva
Elhallgatunk, megdöbbenünk. —
Hallgatni bár pokol nekünk.

Még a Föld is azt mondja:

A barlangok nyelvetlen szája is
Kiáltá: Oh nyomor! a siket Égbolt
Kiáltá: Oh nyomor! az oczean
Bibor hulláma a partokra csapva
Süvöltő szélnek zugta: Oh nyomor!
S a sápadt népek ezt viszhangozák.

De azért mégsem mondják ki az átkot.

Nem, nem — mondja a Föld —
Te halhatatlan, azt nem hallhatod,
A ki nem érted a Halálnak nyelvét.

E szóra a föld elhalványult arczezal tekintett bele a körülötte forgó csillagok tükörébe . . . aszály, ragály, dögvész dulta föl keblén a tenyészetet, virágzó városok romjait bűzös mocsárok boríták. Igen, — mondja a Föld — ő hallotta az átkot és ennek varázsát őrzik a tengerek, folyók, hegyek, barlangok, szelek; őrzik, mint szent kincset.

„Mi e szavakra
Titkos öröm- s reménnyel gondolunk,
De mégse merjük ám kimondani.“

A Föld így nyilatkozik:

Két világ van: az élők és a halottak világa. Ez utóbbi világ mélységeiben laknak alaktalanságok és életre vágyó alakok, az emberek álmái, a hit által teremtett, a szeretet által sovárgott álomképek. A halál mindent egyesít. E világból idézze fel Prometheus akár Jupiter árnyát, akár a Demogorgont: e rettentő sötétséget.

Mondja ki valamelyik az átkot, mert mindannyian emlékeznek arra: Prometheus felidézi Jupiter árnyát. Bámulatos képzelő erő a Shelley-jé. Pantheistikus felfogása lelkének transcendentális álomélete mintegy ellentéte a valódi költői képzelemnek, melynek első és fő jellemvonása a plasticitás: az eszmék alakban látása. De mystikus kapocs fűzi a pantheistát a természethez. Mintha csak az ind eposzok természetéletébe vesznénk bele, mintha csak Heine Romantikus iskoláját vagy Utiképeit olvasnók. Kitalálja a költő, mint szemléltesse a láthatatlant: két segéd eszközhöz nyul: a zenei elemet emeli tulsulyra. A hallás alanyiasabb érzék: a zene árján sodor magával: e folyamon a legmerészebb álmok világába evez velünk. A másik eszköz aesthetikai tekintetben legbecsesebb és az újabb angol költészetben kiváló képviselők által szentesített eszköz, csak Longfellow-ra, Poe Edgarrá és Swinborn-re emlékeztetek, mert Tennyson, az angol Arany János, a plastika nagy mestere, a valódi, klasszikai felfogás örököse. Ez eszköz: a hatás festése által mintegy suggestiv (sejtető) módon utalni a megfoghatatlan, mert teljesen szellemi, okra. A spiritualismus benső, titokteljes életét a külvilág jeleneteinek élénk rajzában realizálni. A Prometheus minden lapján találunk példákat e költői leleményre, anélkül, hogy az egyhanguvá válnék. Több hangját szólaltatja meg a természetnek és szellemvilágnak, sem hogy e symphonia bámulatos hanggazdagsága egy pillanatig is egyhanguvá válnék, sőt túlárad, majdnem az érzékeket elringatja, elbágyasztja. Így Jone és Panthea a Jupiter árnyának rémes voltát a hatásban festik, melyet rájuk tett. Jone szárnyait fülére és szemére vonja és mégis átcsillog azon is Jupiter árnyának ezüst színü sáppadt képe, Panthea pedig borzasztó szélvihar zugását hallja:

„A föld reng, tűz lobog, bércz meghasad.“

Jupiter árnyához fordul Prometheus. A Föld örül, csendet int a hegyeknek, a rengeteg erdőknek, a jós barlangoknak. Az Arany megszólal, idézi az átkot, mely fenséges erővel fejezi ki a titáni daczot. Felhívja Jupitert, hogy a szenvedések záporát ontsa rá, borítsa el sötétséggel azokat, kiket ő szeret és álmatlan vonaglásra kárhoztassa az ő soha le nem hajtott fejét.

De rád, ki isten vagy s világ ura,
Ki gyötrellemmel sújtod e világot,

A ki előtt remegve, félve meghajol
 Az ég, a föld hatalmas ellenem,
 Szakadjon átkom, tépjen, marjon e
 Bús főnek átka tégedet viszont.

Megmérgezett bús vonaglás legyen
 Ezentúl élted, a mely végtelen,
 Agyad égesse égő korona,
 Kínok, gyötrelmek égő koronája.

Ez átok bűve téged fogjon úgy,
 Hogy bűnre bünt tetézd..., s lásd meg a jót¹⁾

Két végtelenség, mint az egyetem...

Te vagy és önemészítő bús magányod.

S habár most nyugott hatalom

Árnyéka környez, ohajom,

Jöjjön az óra el, midőn neked

Mutatnod kellend romlott lényedet

Sok álkodást, sok meddő bünt tetéztvén,

A gúny hurezoljon át nagy végtelenjén

Térnek, időnek.

Prometheus végig hallgatván újból átkát, kijelenti, hogy a keserűség kábitotta el, szavait megbánta, az akarja, hogy senki se szenvedjen. A Föld már azt hiszi, hogy Prometheus legyőzötve van:

Oh jaj nekem, jaj mint lehet!

Hogy őt legyőzte Jupiter!

Ordítsatok föld, tengerek

E megrepedt szív rá majd felel...

Élők, halottak szellemi ti mind,

Jajongjatok, védehnezőtök itt

Legyőzötett, a porban itt hever!

A viszhangok egymásnak zokogják:

Legyőzötett, a porban itt hever!

De Jone csak múlt csüggedésnek tartja ez állapotot. A figyelmet a kigyó-kerített pálczával megjelenő Mercuriusra hívja föl, ki jött, hogy újabb gyötrelmeket hozzon. Mint valami vadász az ebeket hozza fűzérlánczon: hozza Mercurius a kiéhezett furiákat. Hogy mennyire belemerült Shelley a természeti és szellemi világ egyazonosságá-

¹⁾ Persius hires mondása:

Virtutem videant, in tabescantque relictâ.

nak hitébe, e valódi pantheistikus világszemléletbe, szép példa erre az a felfogás, a mint a *furiákat* megjeleníti. Így az egyik *Furia* e képpel él: valamint a rózsa, melyért az áldozó papnő lehajol, hogy vele ékitse magát, elveszti légies bibor színét, úgy nyer alakot a *furiák* által okozott vonaglástól a *Furia*.

„Különbén lényünk oly alaktalan,
Miként az Éj, a melytől születénk.“

Ime ép az a módja a szellemi világ érzékeltetésének, melyet Dante a *Purgatoriumban* követ. Mig a *Pokolban* az árnyoknak testet ad, hogy az égő gyötrelmeknek tápot adhasson, a tisztulás helyén: a megbánás: a vezeklés szellemi folyamatját azzal ábrázolja, hogy a hét *P* bélyeg viselője a hegykörökben, melyekben egy-egy *P*-t elveszit: a bűnének megfelelő képeket látja szívárványszerű alakban lebegni szeme előtt a talajon és a bűntől megmenekvés egy-egy rázkódást idéz elé. A legelső nagy romantikus: Dante a természet és emberi szellem mystikus egységét vitte remekművébe. Egyébiránt a biblia fenséges helye, mely szerént azon pillanatban, midőn a Megváltó földi életét bevégezte, a templom kárpitja meghasadt: már a résztvevő külvilág és a belső ember e titokzatos benső viszonyát szépen jelképezi.

Mercurius részt vesz Prometheus szenvedésében; de végrehajtja ura parancsát. Felhívja: mondja ki a titkot, melyet rejteget: a Jupiteret fenyegető veszélyt fedje föl.

Mint egy nagy templom mélyén a vezeklő
Letérdel, úgy kevés szivedben is
Boruljon térdre most az akarat.

Prometheus megtagadja e kívánságot. Hadd függjön a Jupiter feje felett a végzetes szó. Ő, ki minden jót, melylyel iránta volt Prometheus, rosszal viszonzott, megérdemli. Tovább várja türelmesen a bosszu óráját. A pokol ebei már csaholnak. Áldozatokra lesnek. Mercurius még egyszer kérdi: nem ismeri-e Jupiter hatalmának vég-óráját?

Pr.: Csak azt tudom, a minnek jönni kell.
Merc.: Hejh, nem tudod,
Rád a gyötrelmek mennyi éve vár!
Pr.: Nem tart tovább, mint Jupiter uralma...

Mercurius feleletén mintha csak Spinosa felfogása vonulna át, ki azt mondja, hogy a múlt idők összes emléke egy percnek, egy jelentéktelen pontnak tűnik föl az örökkévalóságban, de ha az elme belemélyed, ha a szenvedés az idő végtelenjét apróra darabolja: akkor érzi az idő súlyát.

„Mert megszámolni a lomhán telő
Gyötrelmes éveket nem volt időd.“

Prometheus nyugodtan feleli, hogy talán azt az elme nem tudja megszámolni, de egyszer eltelik. Mercurius kérdi: nem volna jobb-e a kéj ölen, az istenek közt tölteni az életet? Prometheus azt a büszke választ adja, melyet Aiskhylos Prometheusa adott legelőbb, melyet a Göthe, a Byron, a Quinet Prometheusa viszhangozott, hogy az ég rabszolgáit szánja csak és velők nem cserél. A furiák rettentő fenyegetőzése hangzik:

Prometheus: Nem mérem én, ti mit műveltek, azt
Tudom, mert rosszak, nyomorultak vagytok.

Ha Jupiter a pokol kínai felett rendelkezik, ő saját szenvedései és gyötrelmei felett uralkodik.

„A fájdalom — mondja Prometheus — az én elemem, mint a gyűlölet a tiéd.“ Hangzik a furiák hívó szózata. A mi szellemi gyötrelmem van: meghiusult remény, emésztő önvád, forrongó vágy, mely a vért lázitja fel, a hajótörések, az éhség nyomdokain a mennyi kétségbeejtő gondolat borong: azt képviselik a furiák. Hozzá még az idő összehalmazó ereje az emlékezet által:

Emlékben összetorlódik a múlt,
Sötét éj a jövő és a jelen.
Tövis ágy, min álmatlanul heversz.

A furia föltárja az emberiség Igaz-ainak kínszenvedéseit, Prometheus képzelme elé rajzolja a szerette emberfaj egymás elleni agyarkodásait, vérengző beltusait. Már az egész emberi fajt egy vértengerbe látja futni lábai alatt, de a Furia azt mondja, hogy ez még nem elég. Az iszony túl éli a rémtetteket. A mai kor pessimismusa található a Furia e pár szavában:

A jónak nincs hatalma, meddő hőse csak.
A hatalomban nincs a jóság, átka ez...

Bölcs nem szeret, a ki szeret botor;

A legjobb dolgok zürzavara e világ.

Prometheus nem rezzen meg. A Furia szavai mint mérges kígyók tekerőznek szive körül, de csak szánja a furiákat. Az utolsó furia is eltűnik. Ekkor tör ki a titán. Ő látta a felidézett kínokat: a képzelem szörnyalakjait. Látta lelkében, melyről maga mondja: „a fájdalomtól megvilágított lélek.“ Panthea kérdezi: mit látott? A jelen évszáz csalódásait meghatóan fejezi ki Prometheus válasza:

Két fájdalom

Beszélni s látni, engedj el te egyet.

Vannak igék: Természet szent igéi,

Melyek zászlókon írva fénylenek

Körül rajongják minden nemzetek,

Kiáltva: Hit, Szabadság, Szeretet!

De égből tör alá vad zürzavar,

Tusát, csalódást, félszet szítani

A zsarnokok berontanak hamar

A legszentebb zsákmányt megosztani.

A Föld átérzi nagy fia bánatát; ezért nyomora enyhítésére felidézi az emberi szellem geniusait, kik — Panthea szavai szerint — mint nyári felhők a tiszta kék egen, úgy gyülekeznek. Egyik jött a csatatérről, hogy a zsarnok zászlóját tépték szét a szabadság jelszavaért vívott tusában, másik jött a tengeri vihar által meglepett hajóról egy oly hajótört sohaján, ki ellenének adott egy deszkaszálat és önmagát vetette a hullámsírba; harmadik jött a tudós ágya mellől, ki könyve mellett elszenderült és fűzte álmait; negyedik jött a költő ajkáról, ott szunnyadott a még ki nem mondott gondolatban. Hogy mily szellemivé finomul Shelley nyelve, álljanak itt ez utolsó genius következő szavai:

„S lesi (t. i. a költő) merengve állva ott

A tóba tükröző napot,

A sárga méhet, mely a repkény

Virágnak himbál kéklő kelyhén

Nem ügyel arra a mi van,

De újat teremt untalan;

Valóbbat annál a mi él,

Halhatlan lényekről beszél.“

Jön még két szellem: mint egy édes összhang összeolvadó és elkülönülő hangja. Ki e két szellem:

„A szerelemmel összeolvadó,
S két hangra váló kétségbeesés.“

Hol a kétségbeesés járt: mögötte üres romok tátonganak; bölcsék megőrültek; honfiak, lángoló ifjak züllöttek szét a sötét éjben, de a szomorúság királyának: Prometheus fenséges mosolyára örömré változott a legszomorubb helyzet. A Szerelem jött nyomába és áldásával érinté a szenvedő világot. Megragadóan mondja Panthea, hogy a tova szálló szellemek nyomán megmarad valami a lélekben, mint a zene hangjai még végig rezgenek a lélek mély tömkelegének rejtélyes zugain. Prometheus a kétely rabja: mint a Quinet-jé. A légeszü compositio szilárd pontjaként tekinthetjük a következő nyilatkozatát, melyet Pantheanak tesz:

Szeretnék

Az lenni, mivé válnom végzetem,
A szenvedő embert a ki megváltja.
Rám nézve nincs se gyötirelem, se vigasz,
Vigaszt nyújt a Föld, Ég nem gyötör.

De Panthea azt feleli: van még egy jó szellem, ki virasztva gondol ő rá: ez a szerelem. Ezért Panthea hívja nővérét: Jonét: menjenek, keressék föl India egyik völgyében, bús száműzete helyén váró Ásiát, ki Prometheusot szerette és ki Prometheus szívében a feledhetetlen első szerelmet ébreszté. Eltávoznak.

Itt végződik az első felvonás, melyet behatóbban tárgyaltam, mert különben e phantasticus mű compositiója érthetetlen lett volna. Mig Quinet Prometheusába a vallásos kételyt csak a hit csodáival megerősített áhitat győzi le a drámai küzdelem lassu peripetáin keresztül: Shelley Prometheusa által képviselt világfájdalmat, a romantika ez édes gyermekét megváltja a szerelem; és hogyan? Erre felel a Feloldott Prometheus II-ik felvonása.

* * *

Oh kikelet,
Szellőknek gyermeke, mily hamar
Szállasz alá, mint emlék egy álomról,
Mely bánatos, mert oly édes vala.

Az ébredő természet ölné, ébredő érzelmek közt találja Panthea Ásiát. Panthea elmondja egy álmát, melyet egy barlangban Jone

karjai közt pihentében álmódott. A Szerelem egy álma. Egy árny árnyalódott szemeiben. Hogy mily aetheri világu, jellemzi Asia felelete Panthea elbeszélésére. Azt mondja: nézzen szemébe. Panthea nem meri fölvetni szemeit, lenyomja az álmódott álom sulya. Asia végre szemébe néz és ott a szemek mélyén: mint egymásba fonódó égboltok mélyén lát meg egy alakot, egy árnyat. Ehez fogható spiritualismus csak Dante Paradicsom-ában található, mikor a hetedik égben az Isten közellétét, központi fényét a költő a Beatrix szeméből sugárzó fényből látja, mert egyenesen nem nézhet a fény-forrással szembe.

O az,
Szelid mosolynak fényét öltve fel,
Miként felhők körözte holdfény úgy ragyog
Prometheus tied

De egy titokteljes lény, egy légi alak van közbe . . . Arany harmat csillog ködrújáján. Asia e szavaira hangzik:

Kövess, kövess.

Im ez a második álom, melyet a két Okeanida álmódott. A legragyogóbb lapot írja meg Shelley e forduló pontnál. A Viszhangok búcsu zenéje, mint valami aeolhárfa melodiája zendül meg, a refrain: Kövess, kövess. Asia elmondja, hogy ő is ugyan e jelszót találta mindenütt. A tavaszi hajnal fényben ragyogó felhőkön, a üde friss gyp új levelein látta e jelszót: kövess, kövess. Az erdők lombjai közt ezt susogták, a szelek:

„Kövess, kövess, kövess!”

A viszhang vissza felel:

Kövess, kövess.
Kövess, kövess,
Hol a barlang a mélybe vesz!
Merre csak hív, menj te arra;
Hol ragyog liget harmatja,
Erdők, tók, források mellett,
Ormain át a hegyeknek.
Le a mélybe, völgy ölébe,
Hol elszün a Föld rengése.
Ha Te és O találkoztok,
Ölelkeztök, összeforrtok.

És elindul Pantheaval Asia.

A két istennő útját a költő ismét a hatás által érzékelteti, melyet tesznek. A szellemek kara két részre szakadva, felelgetőzve festik a szelek, a fuvallatok, a légi öszhangok hullámzó mozgalmát, melyen suhannak át Panthea és Asia. Az ő megjelenésük, az ő szárnyalatuk okozza a zenét.

„Utjokon így szállva-szálltak,
Merre zendült édes-kéjjel,
Nesze hangok morajának,
Ő előttük nyitva széljjel,
És nyomukban összecsapván,
Mint a légnek égi útján;
Felhő száll szél áramával,
Szállva-szálltak tünde szárnynyal.“

Igen, Shelley pantheismusában egymást testvériesen öleli, egymásba olvad, egymásban tükrözik a két világ: a természet spiritualis élete és az ember természeti világa.

Egy faun észre veszi e csodás tüneményt, kérdi társától, hogy hol élhetnek e szellemek, kik, a mint átsuhantak az erdőben, oly lágy melodiát ébresztettek. Társa hasonlítja őket a lidérczfény légszerű alakjához, a nap által fölcsökolt harmathoz, mely meteorként csillan meg az alkony ködében. A másik faun válaszából látjuk, hogy Prometheus Shelley-nél több, mint az emberiség megváltója, nála a természet megváltója is. Hiszen arra hívja föl társát, hogy várják meg Silenust, ki énekelni fog nekik a Végzetről, a Vak esetről, Istentről, chaosról.

„És arról, hogy mint szabadul meg ő,
És lesz a föld a testvérség hazája.“

Asia és Panthea egy magas szirtfokhoz érnek. Itt van Demogorgon barlangja. A szellemi és physikai világ szoros egységét, mondhatnám ideálitását fejezik ki a következő szavak is, melyek a Demogorgon lakását írják le:

Hasonló meteor-szikrázó szakadékhöz,
Honnét a jósda gőze párolog,
Melyet magányos férfiak ifjonti hévvel
Lehelve be, való, igazság, szeretet,
Erény, szellem vagy öröm névvel illetik.

Mámorba ejt a Demogorgon közelléte. E mámor a világra ragad.

E hang, a mely ragály egész világra!...

A természet és szellemi világ összefonódására jellemző Asia hasonlata, ki a hó lavina megindulását, egy hőbb sugár olvasztó hatása alatt, hasonlítja a századok munkája alatt összetorlódott gondolatok tömegébe egy nagy elme által bedobott igazság megindító hatásához. Tehát nem a klasszikus költés leggazdagabb forrásából merít. Shelley nem a természet életéből merített képekkel szemlélteti a gondolatot, de a természet titkos szellemi életét érzékelteti az ember gondolatvilágából vett képpel.

A szellemek hívó karéneke zeng:

Szállj alá, szállj alá,
Mélybe le.
Át az álom árnyán,
Lét s Halál tusáján!

Asiát, Pantheát sodorja e mind mélyebbre szálló áradat.

Lánczra fűzve, mind alábbra
Vonva le
Szép alaknak szállj nyomába.
Gyöngeségnek jobb ha engedsz,
Gyöngeség, de: nagy erő ez,
Hisz a Halhatatlan trónja
Megöl így kibontakozva
Kigyóként suhan az Élet
Kapuján által a Végzet
Általa megoldva.

Tehát Prometheus az Erő: a szellem, az értelem, a lelkesedés a szív, az önfeláldozás: egyszóval a hősi lélek ereje a szerelem: tehát a szépnek, a gyöngeségnek való hódolat által oldja meg a Végzetet, mely, mint a Pallas Athene aegisének belfalán összefonódott kigyó az ég trónja mögött volt meghuzódva: az Élet kapuján besuhan és . . . csak egy lépés, mit Shelley, mint látni fogjuk, meg is teszi a Feloldott Prometheusban a természet, és emberi világ ura: a Végzet is legyőzetik. Az a kigyó, a melynek fejét eltaposta az Idvezítő, Shelleynél a Végzet, melyet a tudomány előre látása és a szeretni bíró szív ereje fog eltiporni. Ki edemogorgon? Az örökkévalóság symbolikus alakja: a világot alkotó nagy Erő. A klasszikus mythosokban alig van nyoma. A magusok istene-é?

Δημοουργός-é? Nem tudni: Shelleynél a pantheistikus Elv representansa. ¹⁾ Shelley önmagát atheistának nevezte. Hogy mily ön-ámitás volt ez tőle, bizonyítja az a párbeszéd, mely Demogorgon és Asia közt foly.

Asia: Mondd, ki teremté az élő világot?
 Demogorgon: Isten.
 Asia: S mindazt, a mi eme világban van
 Ész, szenvedés, képzelet, akarat
 Minek műve?
 Demog.: Mindenható nagy istené!

Asia rámutat az élet dualismusára: a jó mellett a rosszra, a menyiny mellett a pokolra, a szeretet mellett a gyűlöletre: kérdé: ki oka ennek is. A Demogorgon felelete, hogy: Ő uralkodik. Hol itt az atheismusnak nyoma is?

Ujra elértünk egy részlethez, hol a mythos élesebb körvonalai kivehetők. Asia adja elé: mit tett Prometheus a világért. Mint segítette Jupitert trónra a kérlelhetetlen Saturnus ellen, ki minden teremtményét megemészti. Erőt adott Jupiternek. Azt kívánta tőle, hogy tegye az embert szabaddá. De csalódott. Az ember ortalom nélkül hagyatott; a gyámoltalan embercsoport a hegyek barlangjaiba húzódva rettegett, körülvéve a természet sötét hatalmaitól. Prometheus megváltja a civilisatio útján. Az elysium virágain, a nepenthen, melyn, amaranthan föltalálja a szívsebekre gyógyírt hozó Reményeket... Ezek még az Enyészet sötét örvénye felibe is szivárvány hidat emelnek. Ha engedné e tanulmány megszabott terjedelme: be kellene mutatnom azt a fenséges passust, melyben Asia rajongva mondja el, hogy mit tett a világért Prometheus. Ekkor mutat rá Demogorgon a nagy titokra, mely fenyegeti Jupiter hatalmát. Legyen elég idéznem a nyelvre vonatkozó mély jelentésű passust. Embernek ő (t. i. Prometheus) adta a nyelvet és a nyelv gondolatot szült, mely mértéke a világnak.

Asia kérdésére: mikor hozza föl az örvendő világnak a szabaddulás napját: Demogorgon csak annyit mond:

No lásd!

¹⁾ Különben előfordul Lactantiúsnak Stat. Theb. 4, 516. tett megjegyzésében. Tárgyalja Lobeck Aglaoph. 597. és köv. Creuzer; Symb. III. 4., 86. Az Orphika 6 töredéke (Ed. Herm.)

És látja Asia az Órák karát száguldani. Egy szellem megállítja a szélparipáktól ragadott fogatot és Asia kérdésére feleli:

Ott ama csillag
Le sem pihen, és a sötét, mely én velem száll,
Az ég királytalan trónjára boruland.

Jön egy ifjú szellem, „a remény gerle szemével“ néz reá, hívja az Oczeán leányát. Szerelémről beszél: Pantheon elhalványul. Asia isteni fényt sugároz. Arczára szerelmét árasztja szét és e fény úgy tölti be a világot, mint a napfény a légürt, behatol az oczean mélyéig, be a nap nemsütötte barlangokba.

Nem hallod-e, hogy zeng szerelmet az,
Kinek csak nyelve van? Nem érzed-é,
Hogy a lelketlen szellők is beléd
Szerettek. Nos figyelj!

Asia érzi, hogy minden szerelem édes, adva és viszonzva!

Miként a roppant ég mindent körül ölel,
Úgy az istenhez emel férget is.

Édes melancholia csendül meg Asia barcarollején, melylyel evez a szerelem végtelen tengerén, az Aggkor jégbarlangjai közt, a férfi kor sötét csapkodó hullámain, az ifjuság édes oczeánján, az árnyaktól népesített gyermekkor réveit elhagyva túl a halálon és születésen egy istenibb nap felé:

A lég is itten szerelmet lehel,
Szellő fuvalmát, habnak mozdulatját
Szerelem hajtja és összhangba olvad
A föld azzal, mi égit érezünk.

E szerelmi ábrándnak a compositióban mély jelentése van. Prometheus a világot nem válthatja meg, ha maga meg nem váltja saját lelkét: a gyötrelmek nyomaitól, a bosszu, az átok, a gyűlölet bélyegétől. A feloldó hatalom a szerelem. Ez oldja meg a lélek lánczait, mely nélkül a szív hősi erényre nem képes. Ezért végzi Shelley a második felvonást Asia légi útjával. Ásiában a szerelem nem-töjje a természetet hatja át: benne, általa istenül e természet. A Feloldott Prometheus harmadik és negyedik felvonásában a felszabadulás e folyamatja véghez megy. Eljutottunk tehát a sors

fordulathoz. A III. felvonásban Shelley újra érinti a mythost. Jupiter tartja symbolikus egybekelését Thetissel. Tudjuk, hogy ez egybekeléshez volt kötve az ég trón-válsága. Jupiter Thetist az „örök kévalóság“ fényes képének nevezi. A sors szózatát úgy értelmezi, hogy két hatalmas lény nemz egy harmadikat, mely még hatalmasabb. Várja e mystikus lényt. Megjelen Demogorgon. Diadalmas örömmel ogadja, mint kiben hatalma biztosítékát véli föltalálni. De Demogorgon sötét alakjától megdöbben. Midőn kérdi tőle: Ki vagy? Demogorgon azt feleli: Az örök lét. Zordabb nevet ne várj. Demogorgon parancsolja, hogy vele szálljon alá a mélységbe.

„Az ég uralmát senki más ne birja,
Utánad az uratlanul marad.“

Jupiter hiába próbál ellenszegülni; az elemek nem engedelmeskednek. Mint egy kánya és egy kigyó haláltusájában mindkettő halálra marva alázuhan: úgy hull Demogorgonnal a semmiségbe Jupiter.

Megszabadult a világ a zsarnok istentől. Az Oceán, midőn megtudja Jupiter bukását: elragadtatással rajzolja a világ boldogságát. Mily ragyogó képek: egyetértő, haladó népek, virágzó kultura képei fognak tükrözni hullámaiban. Hercules oldja föl Prometheust lánczaiból. Prometheus találkozik Ásiával, kijelenti, hogy többé nem válnak el. Ők, kik érte a részvét könnyeit annyiszor sirták, élvezzék vele a boldogságot. Elvonulnak egy csoda szép magányba, hová őket az emberi alkotások képei meglátogatják: ama fénymezét öltött képet, a való élet mezét felöltő halhatlan alakját a festészetnek, szobrászatnak és költészetnek.

Tévely és bűn leplenként hull le mind...

Minő más a Quinet Prometheusának első érzése, első gondolata a felszabadulás után... A kétely keselykörmei nyomán megvérzik szive. A hit galambjává óhajtana, hogy átalakuljon a kétely kányája... A gyógyulás a hit útján történik. Shelleynél a természet és Föld átalakulása elragadó vonásokkal van festve; de a csodától nem menekszik az sem, ki az atheista névvel dicsekedett. Mert azért a halált a világból ki nem küszöbölhette. Fellette jellemző, hogy a Föld mintegy kiszalasztja ajkán, hogy a halál csak olyan lesz, mint egy anya ölése. Ás ia kérdi: miért emlité a halált?

Megszűnnek-e szeretni, járni, meg
Lehelni, szólni, kik meghaltanak?

A Föld e mélységes választ adja:

Halál az Élet leple csak, mit az
Élők álmukban meglebbentenek.

A Föld ekkor egy csodás barlangot ír le, hová Prometheus és Ásia együtt megvonuljanak: az isteniség örök nyugalma élvezve melyet az általok megszabadított, boldoggá tett vagy a költő szerint „az ég mesgyéjére vezetett“ föld és ember tökélyesbülésének látása tesz mindig fényesebbé és boldogabbá. Előidézi a Föld szellemét. Ez megjelen és vezeti a boldog párt a megdicsőülés után, És itt következik a csoda. A természet tökélyének gátjai voltak a rút állatok, a kigyók, varangyok, a mérges állatok, a fák mérges bogói; az ember tökélyének akadályai voltak: az álság, a pöffeszkedő gőg, az öntelt tudatlanság, az irigység, gúny; a nők, kik eszmények lehettek volna, de a leggonoszabb átok művelői... Egy éjjel egy csodaszózat zendül meg. A városok lakói mind az utcára rohannak: halgatták, figyelték a mindenséget átzengő szózatot. A Föld szelleme egy kút medenczéje mögé bűva szemlélte a csodás átalakulást. És ekkor meglebbenti a költő képzelemszárnyait és repül, repül, magával ragad. A szebbnél szebb passusok egész sora rajzolja a költő álmait, socialis és politikai ábrándjait a szebb jövő felől. Az ég száll a földre. A régi hit istenei hideg obeliszekként csak mint emlékek, szoborképek állnak a leomlott templomok felett. Nem összetörve, de számba van véve. Az ember átkos álarcza lehull. Az ember szabadságtalan, korlátlan lesz, csak ember leend.

„Egyenlő, törzsöt, osztályt, nemzetet
Nem ismerő, se rangot, szolgaságot,
Önön királya lesz. bölcs, jó s csak ember.
Tán szenvedélytelen? Csak büntelen.“

De hát a szenvedés kiírva lesz-e a világból? Nem, csak az akarat uralma alá lesz vetve. Az embervilág él nem lesz e szörnyű jelszó írva, mi a Pokol kapujára: Hagyjatok föl minden reménnyel. A nők is, kik a földre az üde bájú úgy árasztják, mint az ég a harmatot, levetkőzik a divat bábjelmezét, szabadok, bölcsök lesznek és

nem félnek az őszinte, igaz, mély érzelmeiktől. Így vezeti a Föld szelleme Prometheust és az Oczeán leányait; mint Panthea mondja

ő az a szellem,
A ki a Földet égen át vezérli.

És mind e csodás átalakulást az Órák szellemeinek karezengi, mintegy az idő nemtőire bizza a költő reményei, ábrándjai valóságát. Oh, az órák szellemei már mennyi reményt, mennyi ábrándot temettek el!

Az utolsó felvonásban már teljesen eloldja a költő merész sajkájának még azon vékonyka kötőjét is, mely legalább a mythoshoz lánczolná képzelmét. Jone és Panthea fölbrednek a hajnalban. Hallották, a mint a letelt órák: az emlékekkel megrakodva, csengő karban elvonultak. Jone kérdi: hová szálltak. Panthea feleli: A mélybe, multba és halálba.

Tehát itt is az enyészet, a halál gondolata kísért. Jönnek az Órák szellemei robogó kocsikon. A kar a többek közt a zsákmányra éhes órákat vadászekhez hasonlítja: zsákmányuk: a nap. De most egyesül az Órák és az emkeri elme szellemeinek kara, mint a fellegeket megaranyozza a napsugár. Az órák most békében surrannak el, gyönyörrel szemlélik a szerelem boldogságát.

Az emberi elme szellemei egy csodás palotát építenek a Tudás szelleme számára; Prometheusi lak lesz e palota neve, melyhez a tervet a megújódott emberiségtől vették. Az órák és az emberi elme szellemei tánczot lejtve suhannak el. Panthea és Jone újabb csodát látnak. A Hold és Föld szellemei találkozóra jönnek. Ragyogó leírás teszi szemlélhetővé a két nemtőt. Az ég és föld találkozik. Következik a Hold és Föld szerelmi párossa. A hold is meleg áramot érez, mely áthatja dermedt világát: mert szeret.

A szerelem, minden a szerelem.

zengi a Hold.

A föld a szeretet által átalakul. Az ember torzítja el; de az ember a maga eszményi valóját visszanyervén: ezt érzi a föld is. A természetnek ugyanazon visíószerű felfogása.

„Az Ember, többé nem az emberek,
Szeretetet és hatalom összefűzve

Az elemekre vet aczél igát,
 Miként a n a p a csillag myriadot,
 Mely szerte-szét omolva ront elő . . .
 Az ég korlátlan nagy végtelenjén,
 Erős jogarral szépen fékezi.“

A tudomány odáig halad, hogy a Föld azt kérdi az Égtől:

„Van-e még titkod Ég? Mert nekem egy sincs!“

A föld az éjbe szövö be álmait, mint egy szerelmes pár nyoszolyáját körülengi a fény és melegség. A holdsötétedés nem egyéb, mint a Föld és Hold szerelmi légyottja. A Hold mámorral susogja:

Általad most átkarolva
 Szerelmében olvadozva,
 Kéblén színültig tele.

A romantika-természet-symbolismusa mind légszerűbb formában jelenik meg. Férfias erő van a Föld válaszában. Panthea e szerelmi légyott édes párbeszéde után mondja:

Mint fényt sugárzó vízből úgy kelek ki,
 Sötét tengerszem titkos szent öléből.

Mi is e költészetben megfürödve úgy érezzük, mintha megfrissülve kelnénk ki e költemény illatos, kristálytisza hullámaiból.

Megjelenik még a Demogorgon. Megrázkodik a Föld ő előtte és azt mondja:

Ot hallva, mint harmatesöpp reszketek.
 A hold: Ot hallva, hulló levéllé leszek.

A Demogorgon a nagy átalakulást a Végzet művének bizonyítja. A földnek azt mondja, hogy számára a Szeretetet az égi mesgyét nyitja meg. Az ember

Bölcsötől a siring ingó árny vala,
 Halhatlan élet sötét éjin át.“

De a szeretet hatalma képesíti túrni fájalmát, melyet a remény is végtelennek hisz, megbocsátni bünt, mely sötétebb az éjnél, a halálnál, szembeszállni a hatalommal, mely mindenhatónak hiszi magát, szeretni és túrni, remélni, míg a remény csak önmaga romjaiból bír teremteni.

Titán, ez díszed, a mely végtelen :
 Az ember jó, nagy boldog és szabad,
 Es ez az Élet, Öröm, Győzelem.

Igy végződik e légszerű compositio, mintha csak egy symphonia lágy zsongásba olvadó vég-accordjai szakadnának meg, hogy szívünkbe visszahangozzanak.

A mai kor talányát véli megoldani a költő. Megoldása egy szép álom és hitem szerént nem is olyan, melynek valósulását a realis világ elé czélul lehetne kitüzni. A kozmopolita egység: a Madách phalanstere színtelenné teszi az embert: hová lesz a természet színgazdag változatossága, ha merő fény, csupa virág, merő tavasz, csupa virág, merő illat, csupa dal volna . . . Quinet kétkedő Prometheusa, ki rá szorul a Megváltásra: előttem többet ér.

Shelley, ki a tenger habjaiba veszett: egyesült a természet mystikus lényével . . . de hol az egyéniség? Az egyén, igen az egyén a világforradalmak, a világmegújhódás csirája. Ezért most is mélyebben meghat, közelebb áll hozzánk: nem egy bölcselmi elmélet allegorikus lényévé átszőtt légszerű Prometheus, hanem az a Prometheus, ki a tenger felcsapó hullámai, a világot megrázó vihar közepette, mely az alvilágba sodorja, azt kiáltja:

Történjék bármi: meg nem halhatok!

A Titan, a mint szenved, mert nagyon szerette az emberiséget és gyámoltalanságán segített: áll hozzánk közel: félisten, de megmarad hősnek, kinek példáján lelkesedünk. Az képezi ép a klasszikus költés erejét, hatalmát, hogy nem az elméleti embert, de az érző és akaró embert festi a maga való és mégis eszményi vonásaival. És most, szóljunk egy pár szót a Prometheus-mythos atheista fel-fogásáról.

Ackermann, egy újabbkori francia költő, kinek egy kötetes költeménye között a csalódott szív: a század betegségétől: a pessimismustól mélyen érintett kedély nem egy szép és megható darabja fordul elő; ki Goethe híres mondásáról: Több világosságot egy szép költeményt írva: kétségbeesve mondja, hogy hovátovább szívszaggatóbb lesz e jelszó és maga elé képzeli a távol jövőben a megdermedő napot, mely bucsúcsókot nyom az emberiség halvány ajkaira; ki az Ideal két rajongóját: az a sketát és a kicsapongót egy-

formán a kétségbeesés örvényébe bukva tünteti föl: Prometheus cz. költeményében ¹⁾ Göthéhez csatlakozva a titant a büszke önértet hangján szólaltatja meg. Nála is abban találja Prometheus a szenvedett gyötrelmekért az elégtételt, hogy az embert, kit egy nyirkos barlangba, meglapulva, az erdőkben félénken bolyongva találta, föl-szabadítja.

Te csak megkezdted, én műved bevégzém.

De a hálátlan Jupiter, a részvétet, melylyel Prometheus az emberek iránt volt, megbünteti. Holott ő volt, ki Jupitert megsegíté Saturnus elleni küzdelmében. Már-már azon szép csalálomban ringatja magát, hogy szabad, boldog lesz a világ.

„Minden csupa öröm és virágzás vala;
Isten nem volt egyéb, mint besugárzása
A legfőbb jónak a mindenhatóságba.“

De a szép álmot meghiusult Jupiter az emberi nemet üldözé. Prometheus védelmére kell. Ezért bündödik; de elégtétele az, hogy felfegyverzett egy lázadó fajt, mely szembe száll az ég tyrannusával. És mi lesz az ember legsujtóbb fegyvere? A hitetlenség, a közöny. Az egyetemben nem fedez föl az ember más istent, mint az Erőt és a Vasakaratot. Ha menyindörög az ég, ha cikázik Jupiter fenyegető villáma, az ember úgy bukik el, hogy nem fél, nem panaszol, nem fohászkodik.

Néma fog maradni: eme hallgatás lesz
Igaz büntetésed . . .

Nem hiszen többé más Jupiterben, mint az, ki sujtoló jobbját érezé: ő maga Prometheus:

Csapásaid alatt oly sokat szenvedtem,
Hogy nem kételkedtem vérező szivemben . . .

Nem kétkedem. Ő tudja egyedül a titokzatos talányt. Ő az istenben „hóhérá t“ látja. E durva szóval végződik e költemény. Közel járt-e Ackermann asszony a mythos Prometheusához? Távrolról sem: közelebb járt Quinet. Tudjuk, hogy Aiskhylos trilogiájának utolsó

¹⁾ Irta Nizzában, 1865.

darabjában feloldódtak Prometheus lánczai, a titán kibékült Zeüssel. Quinetnél feloldódtak Prometheus bilincsei, Prometheus megéri az az idők teljességét: szívébe száll a Megváltó sejtelve. Shelleynél felszabadul Prometheus: a föld és ember csodás felszabadulását idézi elé a tudomány, szabadság és szeretet által: tehát nála is a jövő váltja meg a mult szenvedéseit. Ackermannál Prometheus a sziklán marad... átkozva az ég tyrannusát s az ember, ha az ég villáma sujtja, se fohászt, se panaszt nem csal ajkaira, mert a világban csak az Esély és az Erő lelketlen hatalma uralkodik... mi köze e két hatalomnak a szív világához? Nem, a mythos értelmét Ackermann asszony. nem fogta föl. Nem a kételkedő Prometheus, de a kételyből megváltott Prometheus rejti magában a fenséges mythos. A kétely a nihilismushoz vezet... de nem a nihil-t képviseli az emberi művelődés herosa. Nem ezért rabolta a tüzet. Ha ezt teszi vala: e tűznél megdermedünk vala s nem meritettünk volna hitet, szeretetet és reménységet.

Kolozsvár 1889. márcz. 10.

HEGEDÜS ISTVÁN.